

Проф. Др. Діонісій Дорожинський (†)

ОГЛЯД ЖЕРЕЛ

ЦЕРКОВНОГО ПРАВА НА СХОДІ В ПЕРШІМ ПЕРІОДІ ДО МЕДІОЛ. ЕДИКТУ 313. р.¹⁾

Prof. Dr. Dionysius Dorożynskij — *Conspectus fontium iuris canonici in primaeva Ecclesia usque ad edictum Mediolanense 313. a.*

SUMMARIUM: 1. De S. Scriptura et Traditione tamquam primo fonte iuris canonici. 2. De fontibus existendi legis: a) Epistolae R. Pontificum: Clementis, Soteri, Victoris, Cornelii, Stephani et Dionysii. b) Epistolae canonicae Orientis praesulum: Dionysii Alex., Gregorii Neoc., Petri Alex. c) Acta concilii Carthaginensis sub Cypriano. 3. De fontibus cognoscendi legis: a) Doctrina duodecim Apostolorum. b) Constitutiones Apostolicae. c) Canones Apostolici.

§ 1.

ПРАЖЕРЕЛА ЦЕРКОВНОГО ПРАВА

Ісус Христос, основуєчи свою Церкву (Мат. 16, 18), подав лиш основні черти її устрою, вказав і означив її цілі, але рівночасно дав їй владу при своїй допомозі, котра буде тривати до кінця днів до скончання віку (Мат. 28, 20), уживати всіх поданих середників, що ведуть до досягнення вказаної цілі. Сі постанови Божественного Основника становлять принципи, на основі котрих Церква зорганізувалася і розвинула в цілій вселенній свою діяльність: на тих принципах основується також церковне право. А ті принципи знаходяться в св. Письмі Нового Завіту, як на прим. о установленню першої духовної єрархії в особах Апостолів (Лук. 6, 13-16), о первенстві св. Петра (Мат. 16, 18—19), о власті, даній Апостолам (Мат. 18, 18; Йоа. 20, 23), о хрещенні і Евхаристії (Мат. 28, 19; Марк. 16, 16; Йоа. 3, 5; Лук. 22, 19; I Кор. 11, 23-25), о супружестві (Мат. 5, 32; 19, 6), о присязі (Мат. 5, 33), о церковнім судівництві (Мат. 18, 15-17), о нагороді за духовні прислуги (Лук. 10, 7-11; Мат. 10, 8; Йоа. 12, 6; 13, 29), о відношенні до держави (Мат. 22, 21; Лук. 20, 25).

¹⁾ По причині несподіваної смерті автора містимо першу частину задуманої більшої його праці ц. з. „Огляд жерел східнього церковного права“, яка вже була готова до печатання. — Редакція.

Догмати обов'язують всіх членів Церкви завсіди і на завсіди; вони є незмінні, а хто посміє би їх оспорювати, стає виключений з церковної суспільності. Церковні закони, правила або канони, що ними означаються внiшні відносини Церкви, обов'язують тих, для кого були видані: загальні — всіх вірних, а частні — членів даної області. Ті закони не є незмінні, бо Церква оснований вправді по всі часи і для всіх людей, однак усліва її зовнішнього життя не завсіди і не всюди одні і ті самі. Тому церковні закони, що становлять форму внiшнього порядку Церкви, можуть бути після потреби і обставин часу змінені або заступлені новими, оскільки очевидно порядок той не оснований на Божім праві.

До важности закона треба, щоби управнений законодавець його видав і проголосив, а таким законодавцем в Церкві є Папа і вселенські Собори для загальних церковних законів, а для частних синоди — пленарні, провінційональні й епархіяльні та єпископи поодиноких епархій.

І справді ті законодавці від першої хвилі, як тільки показалася потреба, видавали і проголошували відповідні закони і таким чином повстало церковне законодавство (*ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία*, *legislatio ecclesiastica*), постанови якого — по св. Письмі і Переданню, — становлять головне жерело церковного права.

До IX стол., т. є до епохи розділу Церков, було загальне церковне право в цілій Церкві одно і те саме. Щойно по розділі історія розвою того права пішла розбіжними дорогами. На Заході церковне право розвивається дальше і доводить до видання в XVI ст. *Corpus iuris canonici*, а відтак до кодифікації цілого права у виданні 1917. р. *Codex iuris canonici*. На Сході слідно в розвою церковного права застій і лише під впливом західних критичних видань жерел орієнтального права Левклявія (*Jus graeco-romanum*) і Беверегія (*Συνοδικὸν sive Pandectae canonum ecclesiae graecae*) спромоглася східна Церква аж в XIX ст. на видання канонічного кодексу Пидаліона (*Πηδάλιον*) і Атенської Синтагми (*Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων*). Оба ті збірники церковного права не містять в собі нічого нового, а передають лиш ті жерела, які появилися в перших дев'ятьох століттях. Але й те церковне право ще досі не скодифіковане.

§. 3.

**ПОДІЛ ІСТОРІЇ ЖЕРЕЛ ОРІЄНТАЛЬНОГО
ЦЕРКОВНОГО ПРАВА.**

Історію жерел орієнтального церковного права можна поділити на три періоди. Перший період обнімає час від оснування Церкви до видання Медіолянського едикту (313 р.), котрим християнській релігії надано повну свободу в греко-римській державі за цісаря Константина Великого. В тім періоді чинниками, що вели християнське життя, крім св. Письма і живої апостольської Традиції, були усні передання учеників і наслідників Апостолів, як також практика церков, оснорованих Апостолами. Другий період се час від видання Медіолянського едикту до повстання церковного роздору або схизми в IX ст. Церковне право осягнуло в тім часі, що тягнувся майже повних шість століть, найвисший степень свого розвою в рішеннях вселенських соборів і тих почастних синодів, яких постанови узнала вселенська Церква за загально обовязуючі. Третій період починається з кінцем IX ст., т. е. з церковним роздором. Східна Церква, відірвана як та галузка від пня, не має і не може мати законодатної сили до видавання і проголошування нових законів загального церковного права і тому обмежується лиш на пояснювання і примінювання до даних обставин давних канонів двох попередних періодів.

Тому, що до IX ст. становила Церква одну цілість і жерела загального церковного права обовязували всіх вірних, а збірники тих жерел мали однакове значіння так на Сході, як і на Заході, належить при історії перших двох періодів узгляднити також ті жерела і збірники, які повстали в тих часах також на Заході.

---

§. 5.

**ЖЕРЕЛА І ЗБІРНИКИ ЦЕРКОВНОГО ПРАВА
В ПЕРШІМ ПЕРІОДІ.**

Майже всі висше згадувані ж е р е л а церковного права з першого періоду загинули в часі переслідувань християнської релігії, нападів варварів і пожежі Александрійської бібліотеки. До нас дійшли лиш деякі письма папів і єпископів, а з численних почастих синодів остав протокол картагінського собору з 256. р. Заховалися також деякі апокрифічні пам'ятники, які є одиницями з б і р н и к а м и церковного права з того періоду.

Для ліпшого перегляду історії жерел і збірників церковного права в тім періоді, як і в двох других, подаємо в першій часті огляд жерел, в другій — вкажемо на збірники жерел церковного права в поодиноких періодах.

Перша часть.**Жерела церковного права в першій періоді.**

§. 6.

ПАПСЬКІ ПИСЬМА.

1. Письмо св. Климента I (92—101). — За часів Доміціана повстали в християнській громаді в Коринті спори і неспокої тому, що деякі молоді люде виступили проти церковних настоятелів й усунули їх з уряду. Коли дійшли про се вісти до Риму, св. Климент, третій наслідник св. Ап. Петра, уважав за свій обовязок положити кінець неспокоюм і привернути нарушений порядок в тамошній церкві. В тій цілі написав до християнської громади в Коринті обширне письмо, котре дійшло до нас в грецькім оригіналі і в перекладі на латинську і сирийську мову. Се письмо складається з двох частей; в першій часті (гл.1—36) подані загальні упімення і поучення, в другій (гл. 37—65) говориться про церковну єрархію і про послух законним настоятелям церковним, постановленим Апостолами або їх наслідниками. Настоятелів тих називає письмо *ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι* або загально *πρεσβύτεροι* і зазначає виразно, що громада не може позбавити їх уряду, бо вони своєї власти не одержали від неї.

Що Климент вислав се письмо до Коринту як вселенський архієрей, свідчать про се слова епископа Діонісія з Коринту, написані у відповідь на письмо папи Сотера р. 170: „Нині святкували ми святий день Господа і в тому дні відчитали Ваше письмо, котре від тепер будемо завсіди перечитувати для піднесення нашого духа, так само як, передше до нас написане, письмо Климента“¹⁾.

2. Письмо св. Сотера (165—174). — В імені римської громади написав папа Сотер для християн в Коринті поучення про відповідне поведення ісповідника Христової науки і про потребу покаяння. Се письмо звісне лиш в уривках з відповіді епископа Діонісія з Коринту, а Евсевій подає його в своїй історії як друге письмо св. Климента до Коринтян²⁾. По новішим досліддам має се бути найстарша християнська проповідь, уложена або виголошена не в Римі, а в Коринті³⁾. Автор говорить про церковну єрархію, зазначус конечність підчинення законним церковним настоятелям і в горячих словах взиває до взаємної любови, а тих, що спричинили неспокої, до підчинення і покути.

3. Окружне письмо св. Віктора I. (189-198/9). — В другій половині II ст. повстали в Церкві спори відносно дня святкування Пасхи. Многі церкви в Азії обходили празник Пасхи на основі давнього передання разом з Юдеями, т. є. дня 14 місяця Нізана, а всі прочі держались апостольського передання і святкували Паску в слідуючу неділю по 14 Нізан. Коли спори не втихали і обі сторони стали підносити щораз нові обосновування своєї практики, тодішній папа Віктор заявив, що не годиться, щоби в такій важній справі не було єдності в Христовій Церкві і тому звернувся не до поодиноких християнських громад або до духовенства, як досі поступали римські єпископи, але до всіх єпископів

1) *ὡς καὶ τὴν πρότερον ἡμῖν διὰ Κλήμεντος γραφεῖσαν sci. ἐπιστολὴν* у Евсевія, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία* IV, 23 Migne, Ser. Gr. 20, 388).

2) Там же III, 38 (MSG 20, 294 і 295).

3) Bardenhewer O., *Geschichte der Altkirchlichen Litteratur*, Fr. i Br. 1902. I. 109; Rauschen, *Grundriss der Patrologie*, Fr. i Br. 1926. ст. 68.

і окружним письмом візвав їх, щоби скликали синоди і над тою справою ближше застановилися.¹⁾ І справді по думці папської енцикліки відбулись в Палестині, Сирії, Єгипті, Азії і Понті синоди, котрі рішили однодушно і згідно з римським синодом—про що повідомили Віктора I синодалними письмами—, що пам'ятка воскресення Господнього мається обходити не в якийнебудь день тижня, а тільки в неділю по 14 місяця Нізан. Одні єпископи Азії під проводом Полікрата, єпископа в Ефезі, не хотіли зразу тому підчинитися, за що Віктор, як верховний законодавець цілої Церкви, виключив їх окремим—також окружним—письмом з церковної спільноти.²⁾ Скоро потім малоазійські громади підчинилися вище згаданому рішенню.

4. Письма св. Корнелія (251—253).—Між письмами (п. 49) св. Кипріяна, Картагінського єпископа († 258), заховалися два латинські письма Корнелія до Кипріяна о наложенню відповідної покути на тих, що відпали від християнства, а хотілиби назад вернути до Церкви.³⁾ В тій самій справі написав Корнелій в грецькій мові три письма до Фабія, єпископа Антіохії і одно до Діонісія, єпископа Александрії.⁴⁾

5. Рішення св. Стефана (254—257).—Коли в половині III ст. повстали в Церкві спори про важність хрещення, уділеного єретиками, римський єпископ Стефан вислав письма до Кипріяна, єпископа Картагіни, і до громад в Малій Азії, в яких представив, що кожде хрещення є важне, коли тільки буде захована форма і матерія. Тимчасом картагінські синоди в рр. 255 і 256 під проводом Кипріяна заявили за неважністю хрещення, уділеного єретиками і повідомили про се св. Стефана. Папа не потвердив такого рішення, а покликуючись на апостольське передання, заявив: *Si quis ergo a quacumque haeresi venerit ad nos, nihil innovetur, nisi*

¹⁾ Евсевій, *Ἐκκλῆς. ἱστορ.* V, 23: *σύνοδοι δὲ καὶ συζητήσεις ἐπὶ τῶν ἐπιπέσειν ἐπὶ ταῦτον ἐγένοντο, πάντες τε μὲν γὰρ δι' ἐπιστολῶν ἐκκλησιαστικῶν δόγμα τοῖς πανταχοῦς διετυπώοντο* (MSG. 20, 492).

²⁾ Там же V, 24 (MSG. 20, 498 і 499).

³⁾ MSG. 3, 712—725 і 753—762.

⁴⁾ Евсевій, *l. c.* VI, 43 (MSG. 20, 616 слл.).

quod traditum est, ut manus illis imponatur in poenitentiam. Рівночасно приказав Стефан держатися тої норми під загрозою виключення. Письма Стефана не дійшли до нас, а заховалось лише висше наведене його рішення в письмі (74) Кипріяна.¹⁾

6. Св. Діонісій (259—268).—Цінним для церковного права є також уривок одного з двох загинених письм того папи до єпископа Діонісія Александрійського в справі савеліанізму і субордінаціонізму (аріанізму); подає його Атанасій в своїм письмі о декретах нікейського собору²⁾.

§. 7.

КАНОНІЧНІ ПИСЬМА ЄПІСКОПІВ.

1. Св. Діонісій Александрійський (+264) був архієпископом Александрії і митрополитом протоконсульрної Африки. За глибоку вченість і за заслуги для Церкви, через оборону правд віри перед єресями Савелія і Павла зі Самосатини, називано його „Великим“ і „Учителем соборної Церкви.“ Та якраз за ту оборону обжаловано його перед папою Діонісієм і вівзано до оправдання. В знаменитім письмі до папи виложив Діонісій свою науку, котру папа одобрив і звільнив його від всякої вини. З його численних творів дійшли до нас уривки; заховалося лиш письмо до Василида, єпископа в Лібії, як відповідь на поставлені ним чотири питання, головни про час воскресення Христового і про попереджающий піст. Те письмо причислено в грецькій Церкві до канонічних писань (*ἐπιστολὴ κανονικὴ*) і відповідно до питань розділене воно на чотири правила.

Зміст тих правил³⁾:

1. Тих, котрі занадто спішаться і перед північчю перестають постити, не одобряємо як малодушних і непоздержних. А тих, що заховують піст до четвертого часу, в котрий Спа-

¹⁾ MSG. 3, 1010: S. Stephani Papae et Martyris decretoriae sententiae. Palmare juris principium.

²⁾ MSG. 25, 415—476.

³⁾ Πηδάλιον (ἐν Ἀθήραις 1886) 442—446; MSG 10, 1271—1290; Card. Pitra I. B. Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta. Romae 1864. I, 541—545.

ситель наш, ходячи по морю, явився плаваючим, одобряємо як мужних і трудолюбивих. Та не всі однаково і однообразно переодяють шість пісних днів; одні перебувають без їди всі дні, другі два, інші три, інші чотири, а ще інші ні одного. Тим, що перебули всі дні зовсім без їди, в наслідок чого дуже втомилися і ослабли на силах, дозволяється скорше прийняти їду. А коли деякі, що не постили або навіть розкошували через чотири попередні дні а потім перевели два останні дні, п'ятницю і суботу, без їди, гадають, що роблять щось великого і світлого, коли перебудуть в пості до зорі—не думаю, щоби такі довершили подвиг, рівний тим, які вправлялися в пості більше число днів.

2. Вірні й побожні жінщини, що знаходяться в очищенню, не відважуються приступити до святої трапези або дотикатися Тіла і Крови Христової. Молитися, в яким би хто не був стані і настрою, поминати Господа і просити помочі, не є недозволено. Але приступати до того, що є Святая святих, нехай буде заборонено не зовсім чистому душею і тілом.

3. Ті, що заклали супружество, повинні по словам Павла (1. Кор. 7, 5.) здержуватися від себе взаємно, за згодою, до часу, щоби вправлятися в молитві і потім знов разом бути.

4. Ті, котрим приключилосяби недобровільне нічне виляття сімени, нехай ідуть за своєю совістю і нехай іспитують самих себе, чи знаходяться щодо того в сумніві, чи ні, подібно як і про їду говорить св. Апостол: хто їсть в сумніві, осуджує себе (Рим. 14, 23). І в сім случаю кожний, приступаючий до Бога, нехай має добру совість і щирість, після власної гадки.

2. Св. Григорій Неокесарійський, званий чудотворцем (*ὁ θαυματουργός*), архієпископ Неокесарії в Понті († 270). З многих творів Григорія важним документом для старинної церковної дисципліни є його канонічне письмо з р. 258. Причина написання письма була та, що деякі християне в часі нападу диких племен на Понт і Витинію не лиш заохочували варварів до спустошення провінцій, але й самі провинилися тяжкими проступками. Боліло се праведного архипастря і на запит незвісного по імені єпископа, як поступати з розкаяними грішниками, відповів Григорій, як

перший єпископ Понту, окружним письмом до єпископів провінції і в нім представив великість довершених проступків та назначив для них відповідні покути. Письмо складається з 12 правил; Атен. Синтагма подає їх 11, бо лучить 1 і 2 правило в одно. Правило 12 (11) не є суцільною частю письма, а пізнішим додатком з правил св. Василя Вел. про степені покути.

Зміст правил¹⁾:

1. Не турбує нас страва, хоч полонені приймали її від варварів, тим більше, коли всі загально стверджують, що варвари, нападши на наші сторони, не приносили жертв ідолам, а по словам Спасителя не те сквернить чоловіка, що входить в уста, а що виходить (Мат. 15, 11).

2. Не важке нам і те, що полонені жінщини зносили варварами. Коли однак життя котрої з них було передше розпусне, то й поведіння її в часі полону являється підозрілим і таких не належить скоро допускати до спільноти в молитвах. Колиж котра жила в повній чистоті і життя її було вільним від всякого підозріння, а тепер її примушено і зносили, то по словам св. Письма, вона не має смертного гріха. (Втор. 22, 26—28).

3. Тяжкою є захланність і тому не лиш грабіж, але й всяке присвоєння собі чужого уважається ділом огидним і страшним, і кожний, що тим провинився, підпадає виключенню з Церкви Божої. А що в часі нападу варварів, серед таких стонів і такого плачу, посміли деякі той час загальної загибелі уважати для себе часом користі, се питоме хиба людям безбожним і богоненависним, що дійшли до крайньої нечести. Тому справедливо є всіх таких виключити з Церкви, щоби не прийшов гнів на весь нарід, а в першій мірі на самих настоятелів, котрі за се не караєли, бо, як говорить св. Письмо, боюся, щоби безбожний не погубив разом з собою праведного (Бит. 18, 23; Ефес. 5, 6—13).

4. Чи не Ахар, син Зари, прогрішився тим, що взяв посвячене Богови, і прийшов гнів на цілу синагогу Ізраїля (Іс. Нав. 7)? Він один лиш згрішив, але не один умер в грісі своїм. І нам тепер належить уважати як Богови посвячену всяку

¹⁾ *Πηδάγωγος* 448—455; MSG. 10, 1019—1048 зі схоліями каноністів Вальсамона і Зонари;—Pitra I, 562—566.

користь, не нашу а чужу. Бо як той Ахар взяв з добичі, так і ті беруть нині з добичі: але той взяв вороже, а ті нині братнім користуються. Погубна користь.

5. Нехай ніхто не обманює себе тим, що найшов щонебудь, бо не дозволено користуватись і знайденим. (Втор, 22, 1—3; Ісх. 23, 4—5). Колиж не дозволено в часі спокою користуватись тим, що належить до брата або ворога, не дбаючого про свою власність, то оскільки більше не вільно, коли хтось утікає перед ворогом і з konieczности залишає свою власність.

6. Інші обманюють себе тим, що задержують знайдену чужу власність місто своєї втраченої. Таким чином, тому що Воради і Готи поступали з ними ворожо, сталися вони для других Ворадами і Готами. Тому післали ми до вас брата і співстарця Евфрозина, щоби він, по тутешньому способу поступовання, і там завів подібний: від кого належить приримати обвинення і кого треба відлучати від молитов.

7. Донесено нам також просто неімовірно, що мало статися у вашій стороні, спричинене, без сумніву, людьми невірними і безбожними, такими, що не пізнають навіть імени Господа: будьтоби деякі дійшли до такої лютої і нелюдськості, що держать у себе в неволі тих, що втікали з полону від варварів. Пішліть кого, який провірив би се, щоби громи не впали на тих, що таке творять.

8. Коли деякі причислили себе до варварів і брали з ними в часі свого полону участь в нападах, забувши, що вони Понтійці і християне, і лютували так, що убивали своїх одноплемінників, деревом або удушенням, а незнаючим варварам вказували дороги або доми: таким треба загородити вхід навіть до чину слухаючих, доки о них щось не постановлять зібрані святі Отці, а перед ними Святий Дух.

9. Тих, що посміли нападати на чужі доми, коли по обвиненню їх осуджено, не належить уважати за гідних навіть чину слухаючих св. Письма. Колиж самі себе обвинять і звернуть зрабоване, то нехай будуть причислені до чину навертаючихся.

10. А ті, що нашли щонебудь на полі або в своїх домах, полишене варварами, коли по обвиненню будуть осуджені, нехай будуть в числі припадаючих. Колиж самі себе обвинять і віддадуть знайдене, нехай удостояться і молитви.

11. А ті, що заковують сю заповідь, повинні сповняти її без всякого огидного зиску, не жадаючи для себе нагороди за вказання, переховання, або за знайдення річи.

12. Плач буває перед дверми молитовного храму, де грішник, стоячи, має просити входячих вірних, щоби вони помолилися за нього. Слухання буває за дверми, в притворі, де грішник повинен стояти до молитви о оглашених і тоді виходити. Чин припадаючих є, коли каючник, стоявши внутр дверей храму, виходить разом з оглашеними. А чин разом стоячих є, коли каючийся стоїть разом з вірними і не виходить з оглашеними. Є однак конечно причастіє святих Тайн.

3. Св. Петро Александрійський († 313) був настоятелем катехитичної школи в Александрії. В 300 р. вибрано його на архієпископа Александрії, а за Діоклеціана перетерпів мученичу смерть. Хоч в часі переслідування деякі християне по причині немочі тіла уживали всіляких способів, щоби освободитися від страшних мук, а навіть вирікалися своєї віри, то все таки більша часть жалувала свого упадку і хотіла навернутися назад до Церкви. Перенятий християнською любовю і милосердіям для каючихся грішників, написав сей „величавий взір єпископів“, як називає Петра Евсевій,¹⁾ письмо о покуті (*περὶ μετανοίας*), а в нім вказав, як можуть ті, що оставили Церкву, наново до неї повернути. Те письмо, приняте як канонічне до загального церковного збірника, ділиться на 14 покутних правил. До тих додано ще 15-е правило о пості в середу і п'ятницю, виняте з письма Петра о Пасці (*περὶ τοῦ πάσχα*).

Зміст тих правил²⁾:

1. За імя Христа були деякі замкнені в темниці, терпіли страшні муки, невиносимі рани і всякі інші переслідування. Вкінці по причині немочі тіла впали і виреклися імени Христа. Зробили вони се не добровільно, а лиш по тяжкій борбі, котрої не видержало їх слабе тіло і вже третій рік плачуть над своїм упадком. До тої покути, яку вже перебули, належить їм додати ще сорок днів до дня, в котрім приступили

¹⁾ *Еккл., іст.* IX, 6: *Ἐπίον ἐπισκόπων χρεῖμα* (MSG 20, 807).

²⁾ *Πηδάλιον* 456—466; MSG 18, 467—508; Pitra, I. 551—561.

до Церкви. Через той час мають вони ревно постити, горячо молитися і безнастанно роздумувати над словами Господа: Господу Богу твому поклоняйся і йому одному служи* (Мат. 4, 10).

2. Тим, що перенесли вправді різні прикrostи в темниці, але потім без борби з муками, зломані повним недостатком сил і якоюсь сліпотою, впали, вистарчить додати один рік покути до попереднього часу, бо й вони терпіли за імя Христове.

3. А до тих, що нічого такого не потерпіли і не показали плодів віри, але добровільно перейшли на дорогу злоби, до чого завела їх малодушність і страх, а нині приходять до покути, треба приміняти притчу о безплodній смоковниці Лук. 13, 6—9.

4. А на тих, що попали в розпуку і не покалися, нехай буде виданий присуд о другій смоковниці: „нехай ніколи з тебе плоду не буде по віки“ (Мат. 21. 19), в наслідок чого вона і всохла.

5. Деякі притворювалися, подібно як Давид удавав юродство, щоби спастися від смерти, хоч в дійсности він не був безумним. Вони не відrekliся прямо віри, а перейшли побіч поганських жертвеників, або дали письмо, або місто себе поставили поган. Хоч деякі з таких з великою старанністю уникали запалення огня своїми руками і кадження нечистим демонам і хоч вони зробили се по причині нерозуму, то однак треба їм назначити як покуту шість місяців на навернення до Бога.

6 Деякі місто себе підставили християнських невільників, а ті під впливом погроз своїх панів і зі страху перед ними, доведені до жертвоування поганським ідолам, впали. Такі нехай в часі одного року покажуть діла покаєння і навчаться насамперід, як слуги Христові, творити волю Христа і боятися Його.

7. А вільні на протязі трьох літ мають каятися того, що удавали і що примусили своїх невільників принести жертву ідолам, чого ті може були би самі не зробили.

8. З тими, що вправді переслідувані впали, але самі стали до борби і визнали себе християнами, за що вкинено їх до темниці і мучено, належить мати спільність у всім, так

в молитвах, як і в причастю Тіла і Крови Христової, бо сказано: „сім разів впаде праведний і встане“ (Притч. 24, 16).

9. Спільність належить мати також з тими, котрі наче зі сну збудившись до борби, коли вона ще не настала, а лиш ладилася втягнути їх, самі на себе навели покусю. Такі приступають до того в ім'я Христа, але не зважають на слова, в яких Він поучує молитися, щоби не попасти в покусю (Мат. 26, 41) і знов в молитві говорити до Отця: „і не вводи нас в покусю, але вибав нас від злого“ (Лук. 11, 4). Може бути, що вони й не знають, як Учитель наш часто ухилювався від тих, що хотіли на Нього напасти, а коли наблизився час Його страстей, не сам Себе видав, а ждав, доки вони не прийшли на Нього з мечами і друками (Марк. 14, 43). „Видадуть вас“, говорить, а не самі себе видасте; „поведуть вас перед царів і правительства“ (Мат. 10, 19. 18), а не, самі себе поведете.

10. Тому не годиться, щоби духовні, котрі добровільно вийшли до борби, впали і знов відновили борбу, оставали даліше в святій службі, бо полишили стадо Господне і знеславили самих себе, чого ніхто з Апостолів не робив... На якій основі жадають вони того, що полишили, коли в тім часі могли бути помічними своїм братам? Як довго були вони недоторкаєми, то може неоднораз, що зробили нерозсудно, їм прощалося; але коли впали, то не можуть вже священодійствувати, бо зле себе поведи і самих себе знеславили.

11. Деякі кинулися відразу у вир переслідування. Стоячи серед судища і дивлячися на святих мучеників, побуджені ревністю, вони передали себе на те з повною відвагою особливо, коли бачили, як многі усувалися і відпадали від віри. В темницях перетерпіли вони голод і спрагу, а на судищі бито їх ремінними батогами і мучено вістрям меча, жаріючим вогнем і топленням в водах, аж вкінці неміч тіла побідила їх в борбі. Згадуючи тому ті великі труди і біди, які вони передше перенесли в ім'я Христа, а нині каються і оплакують свій поступок умертвлюванням тіла і усуненням себе від світа, молимося разом з ними і просимо о примирення за них у Того, котрий, як сказано, в „примиренням за гріхи наші“ (1. Йоа. 2, 2).

12. Тим, що дали срібло, щоби звільнити себе від всякої злоби, не можна вмінати того в зло. Вони потерпіли шкоду

і втрату грошей, щоби лиш не погубити своєї душі, а чого другі задля користолюбності не зробили, хоч і говорить Господь: „що pomoже чоловікови, коли весь світ здобуде, а своєю душою занапастить“ (Мат, 16, 26).

13. Тому і тих, що все полишили задля спасення душі і втекли, не належить обвиняти за те, що за них взято інших. І в Ефезі взято місто Павла Гая і Аристарха на збіговище (Діян. 19, 29). Так і родичі дітей, вбитих в Вифлезмі, коли би були знали, що станеться, могли з ними втекти подібно, як по приказу ангела Господнього утік Йосиф з Дитятем і матірню Його (Мат. 2, 14).

14. Коли деякі перетерпіли велике насильство і примус, прийняли в уста зелізо і кайдани, а перебули непохитно задля любови до віри і мужно перенесли жарення своїх рук, тягнених проти волі до нечистої жертви, то такі можуть перебувати в святій службі і бути причисленими до ісповідників подібно, як і ті, що омертвіли від многих мук і не могли вже більше сказати, ні говорити, ні рушатися, щоби спротивитися тим, котрі їх силували.

15. (З бесіди про Пасху). Нехай ніхто нам не докоряє за заховання середі і п'ятниці, в котрі то дні приказано нам по переданню постити. В середу по причині рішення Юдеїв о зраді Господа. а в п'ятницю тому, що Господь за нас в той день перетерпів. Неділю переводимо як день радости задля воскресення; в той день і коліна приклоняти ми не прийняли.

§ 8

АКТИ СОБОРІВ

В другій половині III ст. відбулося шість соборів (синодів) в справі хрещення еретиків; чотири в Картагіні, а два малоазійські, в Іконії і Синнаді. З тих синодів дійшли до нас акти лиш двох Картагінських синодів з 256 р., а саме соборне письмо, яким єпископи (71) Африки і Нумідії, зібрані весною 256. р. в Картагіні під проводом Кипріяна, повідомили папу Стефана про своє рішення о неважності хрещення еретиків ¹⁾ і акти Картагінського синоду з дня 1.

¹⁾ MSL 3, 1046—1050. Cyprianus et caeteri Stephano salutem.

вересня т. р. Як видно з тих актів, на пропозицію Кипріана, щоби кождий з присутних висказав свобідно свою гадку о хрещенні еретиків, всі єпископи (87 з Африки, Нумідії і Мавретанії) віддали свої голоси за неважність хрещення.¹⁾ Папа рішучо осудив рішення обох тих синодів і приказав, щоби на тих, що з ереси повертають до Церкви, лиш „*manus imponatur in poenitentiam*“ (пор стор. 11).

Друга часть

Збірники жерел церковного права в першій періоді

§ 9

ЗБІРНИКИ ЖЕРЕЛ ЦЕРКОВНОГО ПРАВА ПІД ІМЕНЕМ АПОСТОЛІВ

Старинна Церква не лиш з всякою святістю переходила науку Христа і натхнених Апостолів в книгах св. Письма і Переданню, але також з великою старанністю її вірні збирали те, що чули від наслідників Апостолів і що переходилося в практиці старших, апостольських церков. А щоби все те не пішло з часом в забуття, або не зістало підроблене, надавано тому письменну форму і удержувано в рукописах. Так повстало велике число апокрифів, т. є. таких писань християнської старини, котрі вважалися творами Апостолів і то не завсіди в чистім виді, а деякі з них були навіть повні ересей. Та хоч ті памятники не вийшли зпід пера Апостолів і письменно не були ними передані Церкві, все таки є вони цінним жерелом церковного права, бо подають церковно-юридичні норми організації Церкви тих часів, а їх приписи щодо віри, моралі і богослуження дають вірний образ релігійного і соціального життя тодішніх християн. До нас не дійшли всі ті памятники глибокої

---

¹⁾ MSL 3, 1052—1078. *Sententiae episcoporum LXXXVII, de haereticis baptizandis.*

старини, а лиш деякі, з котрих важнішими для історії жерел церковного права являються: Наука дванадцяти Апостолів, Апостольські Постанови і Правила св. Апостолів.

§ 10

НАУКА ДВАНДЦЯТИ АПОСТОЛІВ

(*Διδαχὴ τῶν δώδεκα Ἀποστόλων*, Doctrina duodecim Apostolorum).

Сей памятник, один з найстарших у християнській літературі, був звісний давним церковним писателям на Сході і на Заході; одні виразно про нього згадують (Евсевій з Кесарії,¹⁾ св. Атанасій,²⁾ Руфін,³⁾ другі (на пр. автор письма Варнави, „пастир“ Герми, Климент з Александрії⁴⁾) користуються ним в своїх творах. В останнє стрічаємо згадку про сей памятник в письмах Никифора, царгородського патріарха († 828), і після того слід про нього загинув. Вправді 1056. р. списав якийсь нотар Лев пергаміновий кодекс, в котрім між іншими помістив також текст згаданого памятника, але кодекс той остав незвісним; навіть грецькі каноністи Зонара в XII ст. і Властар в XIV ст. не знали про нього. Так минули довгі століття, а всякі старання учених, щоби віднайти первісний текст „Науки“, показалися безуспішними. Здавалося, що памятник пропав безслідно. Тому не диво, що ненадійна вістка про віднайдення загиненого памятника викликала радісне зачудовання. А віднайшов його 1873. р. професор патріяршої школи Фільотей Брієнній в Царгороді,

¹⁾ *Ἐκκλησ. ἱστορ.* III, 25: τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι διδαχαὶ (MSG 20, 269).

²⁾ Празн. посл. 39: διδαχὴ καλουμένη τῶν ἀποστόλων (MSG 26, 1437).

³⁾ Expositio in symbolum apostolorum гл. 36—38. Деякі є тої гадки, що „Duae viae vel Iudicium Petri“ (або як інші кодекси подають, Iudicium secundum Petrum) не є *Διδαχὴ*, а якесь инше, нині пропавше діло, або *Κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων*. Гл. F u n k Fr. X., Doctrina duodecim apostolorum. Tubingae 1887, ст. VII і LV.

⁴⁾ *Στροματεῖς* I, 20. MSG 8, 814.

в бібліотеці тамошнього монастиря, а саме у згаданім вже кодексі з 1056. р. В десять літ пізніше видав він, вже як нікомидійський митрополит, „Науку дванадцяти Апостолів“ друком в Царгороді разом з переднім словом і поясненнями. ¹⁾

Коли по вознесенню Христа не лиш Юдеї, але й погани стали приймати християнство і коли канону св. Письма Нового Завіту ще не було, показалася потреба подати ново-наверненим коротке поучення, як вони мають поступати, щоби нове їх життя було згідне з наукою Спасителя. В тій цілі невідомий по імені автор зібрав головні основи християнського життя, як також літургічні приписи і постанови правного устрою, які передавалися з уст до уст або заховувалися в практиці, в одну цілість і уложив їх в кольометричні строфи п. з. „*Λιδαχή κυρίου διὰ τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῖς ἔθνεσιν*“ (Наука Господа, подана народам дванадцятьма Апостолами). Була се, здається, перша християнська книжка, написана може ще перед євангеліям Йоана. Складається з 16 коротких глав, а вони діляться на стихи.

В уложенню предмету, який міститься в тих главах, дається відрізнити три часті, а саме: 1) вказівки для християнського життя, 2) літургічні приписи і 3) постанови церковної дисципліни. З огляду на ту третю часть в сей збірник цінним пам'ятником для церковного права.

Зміст:

Перша часть (гл. 1—6) вчить про головні заповіді християнського життя і під образом двох доріг, дороги життя і дороги смерті, вказує, як належить поступати, що робити, а чого стерегтися. „Є дві дороги“, говорить автор „одна життя, друга смерті і велика різниця між тими дорогами. А

¹⁾ Видання має заголовок: *Λιδαχή τῶν δώδεκα ἀποστόλων, ἐκ τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ χειρογράφου νῦν πρῶτον ἐκδοδομένη μετὰ προλεγόμενων καὶ σημειώσεων...* Ὑπὸ Φιλοθέου Βερβενίου μητροπολίτου Νικομηδείας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1883. Стор. CXLIX (εμθ'), 75.

дорога життя є отся: По перше: Люби Бога, котрий тебе со-творив, по друге: ближнього твого як себе самого, а чого не хочеш, щоби тобі сталося, не роби того другому" (1, 1—2). Потім слідує подрібне представлення науки, яка міститься в висше наведених заповідях (1, 3—4, 14). Опис дороги смерти є коротший і зачинається словами: „А дорога смерти є така: Передусім вона зла і повна прокляття: убійства, чужоложства, злі похоти, розпуста, крадіжі, ідолопоклонства, чародійства, отруї, грабіжі, ложні свідощтва, облуда, зіпсуття серця, підступ, зарозумілість, злоба, зухвалість, захланність, соромна бесіда, зависть, безличність, гордість, самохвальба“. Пересторогою, щоби не датися звести з тої дороги науки, кінчиться перша часть.

Друга часть (гл. 7—10). З огляду на те, що християнське життя зачинається з хвилию прийняття хрещення, а основується головно на молитві, пості і Евхаристії, ся літургична часть подає потрібні вказівки щодо тих річей, а саме: Хрестити належить ко йма Сѣдѣ ѿ Сѣдѣ ѿ Сѣдѣ Аѣа в пливучій воді (т. є в ріці, потоці, жерелі), а коли такої нема, то в якій иншій, зимній або теллій (напр. хорих), а коли би і такої не було, вистарчить трикратне поляття водою голови; хрестячий і хрестимий мають заховати піст (7). Постити належить в середу і пятницю, а молитву Господню Сѣи ѿшь говорити три рази денно (8). Евхаристія називається „духовним кормом і напоєм“ (*πνευματικὴ τροφή καὶ ποτὼν*), а літургія евхаристійною „жертвою“ (*θυσία*), в часі якої відмовляються евхаристійні молитви; автор подає три взірці таких молитов (9—10).

Третя часть (гл 11—16) відноситься до церковної дисципліни і представляє початки організації Церкви. Проповідниками Божого слова, як се вже Ап. Павло писав (1. Кор. 12. 28; Еф. 4, 11), були: 1) апостоли (в ширшій значінню слова, негільки ті 12, що їх вибрав Господь), котрі проповідали науку Христа серед поган; 2) пророки й учителі, що з Божим словом переходили з місця на місце, мали право осісти в громаді, а та була обовязана дати їм удержання; головно пророки, котрі мали дар „говорити з натхнення духа“ (*λαλεῖν ἐν πνεύματι*, 11, 7. т. є. в екстазі), були в великій почесі і всі уважали їх „первосвященниками“ (*ἀρχιερεῖς* 13, 3); 3) єпископи

і діякони, властиві настоятелі і служителі Церкви, і на таких належить вибирати лише гідних, мужів лагідних, не грошелюбів, правдомовних і досвідчених (15, 1). Щоби перестерегти вірних перед ложними учителями, подає автор вказівки, по яким можна розрізнити правдивих пророків від ложних (11, 3—12), а для унормовання життя в християнській громаді поручає недільне зібрання (богослуження; 14, 1—3) і братнє напiмнення (15, 3—4). Перед літургією в неділю (14, 1) і на всяких зібраннях в церкві (4, 14) належить висповідатися своїх гріхів, щоби „жертва була чиста“. Закінчення письма становить вiзвання до чуйности і готовости на будучий прихід Господа при кінці світа (16).

По найновішим науковим дослідям повстав сей памятник в часі безпосередно поапостольським, т. є. перед кінцем I стол. в Сирії або Палестині¹).

§ 11

АПОСТОЛЬСЬКІ ПОСТАНОВИ

(*Διατάχαι* або *διατάξεις τῶν ἀγίων ἀποστόλων*, *Constitutiones apostolicae*).²)

Є се церковно-правний збірник, що подає повний і живий образ устрою, заряду і життя Церкви в перших трьох століттях нашої ери. В тiм виді, в яким дійшов до нас з V століття, складається він з трьох частей, а вони з 8 книг, на котрі зложилися ще старші памятники.

а) Перших шість книг становить першу часть, а повстала вона через перероблення й інтерполяцію (відповід-

¹) Funk, Op. cit., Prolegom. ст. XXXIV і XXXVIII; Bardenhewer, Op. cit. I, 79; Rauschen G., Grundriss d. Patrologie, Fr. i. Bt. 1926. ст. 27; Lisiecki A., Pisma Oj-ców Apostolskich, Poznań 1924. I, ст. 17; Harnack A., Die Lehre der zwölf Apostel, Leipzig 1884. ст. 158—170 старається доказати, що памятник повстав в Єгипті між 120 (140) — 165 р.

Текст памятника разом з перекладом і короткими поясненнями гл. при кінці в додатку.

²) MSG 1, 555—1156; також Pitra l. c. I, 113—416 і 49—72.

но до зміни обставин і часу) пам'ятника з першої половини III ст. т. зв. „Дідаскалія Апостолів“ (*διδασκαλία τῶν ἀποστόλων*)¹⁾, в котрім у формі спільного, соборного послання Апостолів подавалися поучення, що відносилися до різних сторін церковного життя і дисципліни. Інтерполятор підтримує твердження автора Дідаскалії про апостольське походження і від себе додає, що те письмо розіслав Климент на поручення Апостолів між єпископів і прочих священників (кн. VI, гл. 18).

Зміст тих шістьох книг ось який:

Перша книга (*πρὸς λαϊκῶν*, глав 10) взиває до слухання Божого слова і до поступовання згідно з волею Господа. Потім говориться про обовязки всіх вірних загалом (гл. 1—2) а супругів зокрема: Муж повинен добре обходитися зі своєю жінкою і своїм поведенням не давати причини иншим жінщинам до грішного пожадання; не голити бороди, щоби тим не зміняти виду чоловіка проти природи; уживати купілів, призначених для мушин; відаватися праці і читати святі книги, а не писання поганських писателів, котрі лиш відвергають людей від віри (3—7). Жінка має бути підчинена своєму мужеві; має старатися лише йому приподобатися; призначені для неї роботи пильно сповняти; лиця свого не малювати; ходити з заслоненою головою; купатися не з мущинами, а лиш з жінщинами; уникати всяких спорів і сварні зі всіми, а передусім зі своїм мужем, бо „ліпше жити в пустині, як жити з жінкою сварливою, язикатою і гнівливою“ (Притч. 21, 29) (гл. 8—10).

Друга книга (*πρὸς τῶν ἐπισκόπων*, глав 63) вказує на прикмети й обовязки єпископів. Кандидат на єпископський

¹⁾ Первісний грецький текст того пам'ятника загинув, а дійшов до нас сирійський переклад в 26 главах під заголовком: „Дідаскалія, т. зн. католицька наука дванадцяти Апостолів і святих учеників нашого Спасителя“. Вправді в гл. 24 сказано, що по причині ложних наук, які ширилися в Церкві, зібралися Апостоли в Єрусалимі і для утвердження вірних списали сю католицьку Дідаскалію, то однак в дійсности се письмо повстало в половині III ст. в Сирії або Палестині. Гл. Funk, Die apostolischen Konstitutionen. Eine litterarisch-historische Untersuchung. Rottenburg a. N. 1891. ст. 54. Сирійський переклад з парижської рукописи IX або X ст. видав P. de Lagarde (Bötticher) п. з. Didascalia apostolorum syriace. Lipsiae 1854.

уряд повинен бути без ніякої догани, лагідний, милосерний, не низше п'ятдесят літ, а в менших громадах, колиб не було старшого, можна вибрати молодшого віком (гл. 1—10). Від єпископа жадається, щоби вмів поступати з грішниками. Вправді з закам'єнілими безбожниками не може він удержувати ніяких зносин, але тих виключених, котрі навертаються, має прийняти з повною любов'ю, памятаючи про те, що немилосердя для грішників се гріх проти Бога. Для провірення, чи грішник щиро кається, належить наложити як покуту 3—7 тижневий піст і через той час має єпископ молитися, щоби каянник показався гідним відпущення своїх гріхів. (11—24). До обов'язків єпископа належить також заряд церковним майном; церковні приноси має він справедливо розділювати між сироти, вдови і убогих, а при тому і він і його духовенство має право до такої часті тих привосів, яка є потрібна до їхнього удержання (25—36). Дальшим обов'язком єпископа є полагоджування спорів, бо християне не повинні удаватися до поганських судів. З видаванням свого присуду нехай єпископ не спішиться, а старався насамперед помирити спорячі сторони. Суд належить держати в понеділок так, щоби до суботи можна привернути спокій. Переслухати треба обі сторони і поступати без огляду на особи (37—56). При кінці книги (57—63) подається короткий опис церкви і св. Літургії. Церква має бути подібна до корабля і має бути звернена на схід. Єпископ повинен взивати і впоминати вірних, щоби кожного дня, рано і вечером, особливо в суботу і в неділю, відвідували церкву і брали участь в богослуженню. Діякон має уважати на те, щоби кожний заняв призначене для себе місце, мужчини окреме від женщин, а також, щоби ніхто в церкві не розмовляв, не спав і не сміявся.

Третя книга (*περί χηρῶν*, глав 20) є посвячена церковним вдовам або діяконісам і подає приписи що до їх вибору, прикмет і поведення. В діяконіси належить поставляти лиш вдови не менше 60 літ, щоби не було підозріння, що вони мають охоту заключити нове подружжє; вони повинні відзначатися побожністю, лагідністю й добрим вихованням своїх дітей; в церкві не вільно їм навчати, бо Христос не поручив того ніколи женщинам; не годиться також, щоби жінки хрестили (гл. 1—9). В звязи з тим зазначено, що нікому поза єпископом і священником не вільно священодійствувати, а ру-

кополагати може лиш єпископ; при свяченню єпископа має бути трьох, або найменше двох єпископів, а всіх інших рукополагає один єпископ (10—20).

Четверта книга (*περὶ ὀρφανῶν*, глав 14) говорить о старанно про сироти і про опіку над убогими загалом (гл. 1—5), при чім подається точно, від яких осіб єпископ не повинен приймати приносів (від безбожних проступників) (6—10). Візванням до виховування дітей в страсі Божім і карности і до поступовання зі слугами, як зі синами і братами, кінчиться та найкоротша книга (11—14).

П'ята книга (*περὶ μαρτύρων καὶ περὶ ἑορτῶν*, глав 20) величає мучеників за віру Христову і підносить обов'язок і спосіб несення їм помочі, а з другого боку перестерігає, щоби без потреба не наражувати себе на переслідування, але й не усуватися боязливо перед небезпекою (гл. 1—7). В другій часті (8—20) „о празниках“ говорить о святкованню празничних днів: Різдва Христова, Богоявлення, Воскресення і Зіслання Св. Духа. При кінці подається наука про піст і зазначається, що постити належить в середу, бо в тім дні передано Господа на суд, а також в п'ятницю, бо тоді Його розп'ято.

Шеста книга (*περὶ σχισμάτων*, глав 30) зачинається пересторогою перед ересями, котрих треба боятися як горючого вогню, ще більше як схизми, бо ересь веде прямо до вогненної погибелі, чого свідками були Коре, Датан і Авірон (гл. 1—5). Крім юдейських сект наведені тут Симон чародій, Керинт, Марко, Менандер, Василід і Сатурнін, історія яких коротко оповідається і опрокидується їх ложна наука наукою Апостолів (6—14). Відтак іде обширне порівняння Мойсеєвого закону з християнством (15—30) так, що ся книга виходить у своїй цілості більше догматичною.

в) С е м а книга творить другу часть Апост. Постанов; в першій своїй половині (гл. 1—32) є вона парафразою знаного нам памятника з I ст. Дідахе, а в другій (33—48) наводяться приписи про навчання оглашених і про хрещення і подаються також зразки різних молитов. Відповідно до обставин часу текст основного твору Дідахе підпав в деяких місцях вказаним змінам.

Зміст: Згідно з Дідахе подається наука про дві дороги життя. Поодинокі приписи дороги життя або світла обґрунтовує інтерполятор словами св. Письма і пояснює біблійними примірами (гл. 1—17); опис дороги смерті або темноти наводить майже без зміни (18). З сим лучиться, так як і в основнім творі, упімнення, щоби не датися звести з дороги побожности та щоби не уживати крові і мяса, призначеного на жертву ідолам (21). Потім переповідається розширена наука Дідахе про хрещення, піст і молитву з ось якими важнішими змінами в тексті: В уступі про хрещення (22) пропущено припис Дідахе про воду, бо в тих часах вже не уважано за річ конечну хрестити в пливучій воді, а за те говориться про помазання елеєм і св. миром по хрещенню з тим, що колиби не було елею або мира, то вистарчить само хрещення. Посту перед хрещенням жадається тільки від хрещаемого (очевидно дорослого), а не від уділяючого св. хрещення. До обовязку посту в середу і п'ятницю додане візвання, щоби торжественно обходити суботу і неділю, бо субота є днем сотворення, а неділя воскресення; виняток становить одна субота в році, в котрій Господне Тіло спочивало в гробі (23). При виборі церковних настоятелів вставлено між єпископів і діяконів священників (31).

Друга половина містить довщі похвальні і благодарственні молитви (33—38), вказівки щодо уділювання оглашеним науки й хрещення (39—45), спис єпископів, що їх поставили Апостоли (між ними згадується, що Ліна, сина Клявдії, єпископа римського, висвятив Ап. Павло, а Климента Ап. Петро, 46) і три дальші молитви: вечірня, рання і при трапезі (47—48). Перший раз приходить тут опис обряду уділювання Т. Хрещення і Миропомазання. Дійство зачинається тим, що оглашений відрикається сатани і складає визнання віри (41). Потім приходить помазання елеєм (42) і само хрещення (43), відтак помазання св. миром (44), і молитва, котру охрещений має говорити стоячи, звернений на схід, а крім сього ще й друга коротка молитва (45).

г) Восьма книга, церковно—правного характеру, є також перерібною давнішого матеріялу. Ділиться на три часті: *περί χαρισμάτων* (гл. 1—2), *περί χειροτονιῶν* (гл. 3—26), *περί καθόντων* (гл. 27—47) і містить в собі ряд постанов про харизмати, рукоположення і про правила, що відносяться

до церковної дисципліни. Спосіб представлення инакший, як в попередніх книгах. Коли перших сім книг має форму довшого апостольського послання, то восьма книга є наче протоколом із якогось законодавного зібрання, на котрім апостоли, один по другім, або також по двох разом виступають і видають закони словами: „постановляю“ (*διατάσσομαι*) або „постановляємо“ (*διατασσομεθα*), від чого ціла книга, а від неї й цілий збірник, зложений з 8 книг, одержали назву „Постанови“ (*διαταγαι* або *διατάξεις*), видані будьтоби св. Климентом, третім римським єпископом.¹⁾

Зміст: По поясненню харизматів (духовних дарів), їх цілі і значіння для спасення (гл. 1—2), подаються в імені 12 Апостолів постанови при виборі і поставленню єпископа (3—5); потім іде св. Літургія, мнимо уложена св. Андреем (л. оглашених) і св. Якова (анафора), котру відправляє нововисвячений єпископ (6—15); дальше приписи при рукоположенню священника (16), диякона (17—18), дияконіс (19—20), піддиякона (21) і четця (22) Дивним видається, що при поставленню дияконіс (і загалом нижших чинів) приписується положення рук єпископа, хоч виразно зазначається, що дияконіса не має власти ні благословити, ні сповняти того, що належить до священників і дияконів, а має лиш держати сторожу при дверох й usługувати священникам при хрещенню жінщин (28). Се можна хиба тим пояснити, що положення рук і ординація се не те саме, як се видно з церковного правила о клирі, де сказано, що єпископ покладає руки й ординує (*χειροθετεῖ, χειροτονεῖ, manus imponit, ordinat*), а священник покладає руки, але не ординує (*χειροθετεῖ, οὐ χειροτονεῖ, manus imponit, non ordinat*, 28). Потім говориться о дальших церковних чинах, котрим не уділяється положення рук, о ісповідниках, дівицях, вдовах і ексорцистах (23—26).

¹⁾ З 8-ої книги є витяг, що обнимає гл. 4 і 5, гл. 16—31 і 42—45. п. з. *Διατάξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων περὶ μυστικῆς λειτουργίας*, лат. *Sanctorum Apostolorum constitutiones de mystico ministerio*, печат. у Pitra, l. c. I, 49—72; також у de Lagarde, *Reliquiae juris eccles. antiq.* ст. 5—18 п. з. *διατάξεις.. περὶ χειροτονιῶν διὰ Ἰππολίτου*. Сей твір, як також цілу 8 книгу приписувано часто мученикови Іполитови; Funk, *Apostol. Konstit.* ст. 149, твердить, що з виймкою першої часті *περὶ χαρισμάτων* не може бути мови про авторство Іполита.

Остання часть, про канони, містить постанови про число єпископів при посвяченню єпископа (три або два, 27), про права й обовязки поодиноких степенів духовного стану (28), про благословення води і влею (29), про приноси першоплодів і десятин (30), про поділ останків з пожертвованих дарів (31), про іспит прозелітів з поданням норм, по яким належить одних приймати, а других усувати (32), про святкування празничних днів (33), про час щоденних молитов (34) з описом церковного, раннього і вечірнього, богослуження (35—39) з молитвою над першоплодами (40), молитви і вказівки при богослуженню за померших (41—44), про припинання тих, що терплять за віру (45) і спільне упімення від всіх Апостолів, щоби заховувати єрархічний порядок, оставати в своїм чині і не переступати границі (46). Вкінці приходять 85 Апостольських Правил (47).

Більше тисячки літ були на Сході переконані, що „Апостольські Постанови“ се діло Апостолів, згл. твір, списаний римським Климентом на поручення Апостолів. Навіть Трулянський собор 692. р., хоч осудив в 2 правилі Апостольських Постанови (*αὐτὸς διὰ Κλήμεντος διατάξεις*) за підроблення єретиками тексту в деяких місцях і не дозволив на їх уживання, то тим ще не заперечив їх апостольського походження. По усуненню єретичних додатків Апост. Постанови ввійшли в церковну практику, а 36 правил з восьмої книги прийнято до канонічної Синопсис¹⁾: 17 правил під іменем Апостола Павла (гл. 32)²⁾, 17 правил під іменем „Петра і Павла“ (гл. 33)³⁾ і 2 правила під іменем всіх Апостолів (гл. 46).⁴⁾

На Заході були Апост. Постанови ще в середніх віках незвісні. Щойно в XVI ст., з винайденням друкарської штуки, появляється перший раз 1546. р. частина сього пам'ятника в латинським перекладі, а 1563. р. цілість в грецькій і латинській мові. Перші видавці (Бовій, Турріян) виділи в Апост. Постановах так само, як давні Греки, письмо Апостолів, згл. працю римського Климента, які веліли йому своє

¹⁾ Атен. Синт. IV, 399—403.

²⁾ Pitra, I, 64—67.

³⁾ Там же ст. 67—72.

⁴⁾ Там же ст. 72.

письмо проголосити. Пізніші учені (Бароній, Белярмін, Петавій) піддають текст пам'ятника науковій критиці і приходять з початку до сумнівів щодо апостольського походження твору, а згодом і до твердження, що Апост. Постанови не є ані апостольського походження, ані не списав їх Климент, а є переріркою давніших пам'ятників різними авторами і з різних часів (від II до IV ст.). Лишень щодо особи автора та часу й місця повстання Апост. Постановою не було згоди між дослідниками. Одні (на пр. Беверегій 1672. р.) були тої гадки, що автором є Климент з Александрії, другі (кард. Пітра 1864. р.) старалися доказати, що пам'ятник повстав по останнім переслідуванню, ще перед Нікейським собором, із вратованих останків християнської літератури і з передання сучасних. Також новіші досліди Функа,¹⁾ Шварца²⁾ і Шермана³⁾ не дали повної розв'язки згаданого питання. Вправді можна вважати за доказане, що Апост. Постанови повстали в Сирії при кінці IV або на початку V ст., але щодо особи автора, згл. інтерполятора, нема доси між ученими згоди. Функ вважає автором пам'ятника Псевдо-Ігнатія, що є ідентичний з Псевдо-Климентом, а Шварц твердить, що Апост. Постанови вийшли з під пера Псевдо-Ігнатія і Псевдо-Климента та що оба ці автори є собі близькі, але не ідентичні.

§ 12

ПРАВИЛА АПОСТОЛІВ

(*Κανόνες τῶν ἀγίων Ἀποστόλων*, *Canones apostolici*).⁴⁾

Так називається третій апокрифічний пам'ятник чисто канонічного змісту; складається він з 85 правил (канонів) і в рукописах буває звичайно долучуваний як остання (47) глава до восьмої книги Апостольських Постанов.

¹⁾ *Apostolische Constitutionen* і т. д.

²⁾ *Ueber die pseudoapost. Kirchenordnungen*, Strassb. 1910.

³⁾ *Die allgemeine Kirchenordnung*, Pad. 1910.

⁴⁾ *Πηδέλιον*, 15—103; *Pitra I*, 13—36; *Hefele C.*, *Conciliengeschichte*, Freib. i. Br. I, 800—827.

Щодо апокрифічного характеру цього твору не було в Церкві сумнівів. Вже сам наголовок тих правил *οἱ λεγόμενοι τῶν Ἀποστόλων* (так звані апостольські) вказує на те, що вони ані не були Апостолами уложені, ані безпосередно ними передані, а названо їх апостольськими лиш тому, що містилися в собі норми, які заховалися від давніх, може навіть апостольських часів. Перша згадка про Правила знаходиться в постановах Царгородського синоду за Нектарія 394. р., а в церковну практику на Сході увів їх Іван Схолястик, царгородський патріарх (565—577), прийнявши їх, в числі 85, до свого збірника *Συναγωγή κανόνων*. Обов'язуючу силу, нарівні з правилами Соборів і св. Отців, одержали ці Правила щойно в 692. р. р., коли Трулянський собор в своїм 2 правилі, хоч не признав їм апостольського авторитету, все таки формально причислив їх, „переданих нам під іменем святих Апостолів“ (*παράδοθέντας ἡμῖν ὀνόματα τῶν ἀγίων Ἀποστόλων*) до числа загальних жерел церковного права. Від того часу приходять Правила в канонічному кодексі східної Церкви на першій місці.

На Заході стали вони звісні при кінці V або на початку VI ст., коли римський монах Діонісій Малий († 540) переклав з грецької мови на латинську перших 50 правил і помістив їх в своїм збірнику канонів, що його зладив на просьбу Стефана, єпископа з Сальони в Дальматії. Вже по виданню того збірника папа Гормізд (514—523) проголосив Правила апокрифічними і велів се помістити в декреті папи Гелязія I. „De libris non recipiendis“, внаслідок чого Діонісій Малий опустив в новім збірнику Правила з такою заміткою: *quos non admisit universitas, ego quoque in hoc opere praetermisi.*¹⁾ Однак тому, що не другий, а перший збірник Діонісія Малого війшов в уживання, Правила св. Апостолів стали також на Заході жерелом загального церковного права, а навіть одержали правну санкцію, коли VI Собор

¹⁾ Первісний текст декрету Гелязія, як подають найстарші кодекси, не згадує нічого про Правила св. Апостолів, бо в тім часі (496. р.) Діонісій Малий ще не був видав свого збірника. Пор. Hefele, l. c. I, 795; Vering, Lehrbuch d. Kath., oriental. u. protest. Kirchenrechts. Freib. i. B. 1893. ст. 40.

потвердив їх 85 глав¹⁾, а папа Лев IX потвердив згідність 50 глав з церковною дисципліною²⁾. Псевдо-Ісидор в IX ст. прийняв Правила св. Апостолів до свого збірника, а Граціян в XII ст. подав витяги з 50 правил в Декреті.³⁾ В многих давних виданнях *Corpus iuris canonici* Правила св. Апостолів є долучені до Декрету Граціяна. Тими Правилами користувалися також Декреталія Григорія IX⁴⁾, а навіть Тридентський собор покликуюється на них⁵⁾.

Своїм видом Правила св. Апостолів мають форму звичайних канонів давніх соборів, а змістом відносяться в більшій частині до духовних, їх вибору, рукоположення, морального поведіння, уділювання св. Тайн, канонічного послуху, удержання, проступків і кар, провінціоанальних соборів і т. д. В останнім (85) правилі вчисляються св. книги Старого і Нового Завіта, між котрими не знаходиться книга Об'явлення св. Йоана⁶⁾.

В рукописах приходять Правила св. Апостолів під написом: *Οἱ μὲν ἅγιοι τοῦ κυρίου μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι δοδωμένοι πεντετὴ δια Κλήμεντος καθόρας ἐξέθεντο*, а в латинським перекладі: *Regulae ecclesiasticae sanctorum apo-*

¹⁾ с. 4. D. XVI: *Item VI Synodus, cap. 2. Placuit huic sanctae Synodo, ut amodo confirmata sint canonum Apostolorum LXXXV capitula.*

²⁾ с. 3. D. XVI: *Clementis liber, id est itinerarium Petri Apostoli et canones Apostolorum numerantur inter apocrypha, exceptis capitulis quinquaginta, quae decreverunt regulis orthodoxis adjungenda.*

³⁾ На пр. с. 3. §. 64. D. XV; с. 1—5. D. XVI; с. 1. D. XX; с. 14. D. XXVIII; с. 3. D. LXXXVIII.

⁴⁾ сар. 3. X, I. 20.

⁵⁾ Sess. XXV. с. 1. de reform.

⁶⁾ Се вказує на час, в котрім таке правило могло бути уложене, бо в перших століттях загально уважано Апокаліпсис за апостольську і щойно після поборення хіліязму стратила вона своє значіння, в наслідок чого Кирило Єрусалимський, Григорій Назіанзенський, Іван Золотоустий і Теодорет не згадують про неї в своїх творах, а Діонісій Александрійський навіть виразно твердив, що Апокаліпсис походить вправді від „святого і богонатхненого“ (*ἁγίου καὶ θεοπνεύστου*) мужа, але не від Євангелиста Йоана. MSG 10, 1243.

stolorum prolatae per Clementem ecclesiae Romanae pontificem. На основі того Діонісій Малий і Іван Схолястик приписували редакцію тих Правил св. Климентови. Св. Іван Дамаскин не сумнівався зачислити Правила св. Апостолів до канону св. Письма¹⁾. На Заході були через повних п'ятнадцять століть тої думки, що Апостоли видали спільно Правила і поставили їх як норми для заряду Церквою, аж поки Магдебурські центуріятори не піднесли сумніву проти їх апостольського походження. Тому спротивився один з тодішніх визначних богословів (Tugianus), доказуючи, що Правила списали Апостоли, зібрані на соборі в Єрусалимі 45 р. п. Хр. Такого погляду були й другі учені в XVI стол. Від того часу питання про походження Правил св. Апостолів стало предметом наукових дослідів.

Перший, що піддав Правила св. Апостолів науковій критиці, був Англієць Беверегій; в своїх *Annotationes in Canones Apostolorum* (1672. р.) приходить він до заключення, що ті правила повстали з давніх канонів загинених соборів II і III стол., а Климент з Александрії зібрав їх небагом потім в одну цілість. Инакше думав про се німецький вчений в. Drey. По його думці Правила св. Апостолів є вправді щодо свого змісту в більшій часті дуже давні, але їх форма є багато пізніша; лиш деякі правила, взяті з Апостольських Постанов, належать до переднікейських часів; більшість походить з IV і V століття; жерелом для них були правила Антіохійського собору з 341. року, а для деяких рішення вселенського собору Халькедонського з р. 451; з тих правил повстали два збірники: один в другій половині V ст., що містив в собі перших 50 правил, другий о 85 правилах на початку VI ст. і був рівночасно долучений до Апостольських Постанов.

Згаданий критик подає ось яку таблицю про походження поодиноких правил.²⁾ Вони є взяті:

¹⁾ *Ἐκδοσις ἀκριβής τῆς θεοϑοδόξου πίστεως*, кн. 4. гл. 17. MSG 94, 1180.

²⁾ *Neue Untersuchungen über die Constitutionen und Canones der Apostel*. Tübingen 1832, ст. 403 слл.

1) Пр. 1. 2. 7. 8. 17. 18. 20. 27. 34. 46. 47. 49. 51—53. 60. 64 і 65 з 6 перших книг Апост. Постанов, що повстали в другій половині III стол. в Сирії;

2) пр. 79 з восьмої книги Апостольських Постанов, яку (разом з семою книгою) долучено перед 325 р. до шістьох перших книг;

3) пр. 21—24 і 80 з собору в Нікеї;

4) пр. 9—16 вкл. і 29. 32—41 вкл. і 76 з синоду в Антіохії з р. 341;

5) пр. 45. 64. 70 і 71 з синоду в Лаодикії;

6) пр. 75 з пр. 6-го собору в Царгороді в р. 381;

7) пр. 28 з синоду в Царгороді в р. 394;

8) пр. 30. 67. 74. 81. 83 з четвертого вселенського собору;

9) пр. 19 є перерібною 2 пр. синоду в Неокесарії;

10) пр. 25 і 26 з Василя Вел.;

11) пр. 69 і 70 з підробленого письма св. Ігнатія до Филипів;

12) жерела приблизно одної третини правил не є звісні.

Такий самий погляд про походження правил висказав Bickell в своїй історії церковного права (1843) з тою різницею, що виключав, начеби автор збірника користувався рішеннями Халькедонського собору. Вкінці Hefele, котрий долучив Правила св. Апостолів до першого тому своєї історії соборів (1873), погоджуючися в суцільних речах з обома попередніми критиками, твердив, що ще не належить уважати за доказане, начеби правила соборів, Антіохійського і Нікейського, служили жерелом для Правил св. Апостолів, бо таксамо можна сказати, що згадані собори черпали вже з готового збірника Правил св. Апостолів.

В останніх часах доходить до нових вислідів Funk в своїй монографії про Апостольські Постанови. Коли вчені принимали досі поступенне повставання Правил св. Апостолів, то автор згаданого твору старається доказати, що Правила є витягами з Апостольських Постанов і рішень соборів, Антіохійського, Нікейського і Лаодикійського; уложив їх і зібрав в збірник на початку V стол. в Сирії той самий, що з Дідахе, Дидаскалії й інших старинних памятників списав

Апостольські Постанови (Псевдо-Ігнатій або Псевдо-Климент). А що ті Правила названо апостольськими, то лише тому, що деякі їх норми ґрунтувалися на апостольських приписах і так тісно стояли в зв'язі з церковною дисципліною, що можна їх було назвати церковними, а в дальшому змислі й Апостольськими.

Зміст 85 Правил св. Апостолів¹⁾

- Прав. 1. Єпископа поставляють два або три єпископи.
2. Всіх інших духовних поставляє один єпископ²⁾.
3. Не вільно на престолі жертвувати нічого, тільки се, що установив Господь, т. є. нові колоси і виноград (хліб і вино) а приносити можна елей до свічників і кадило в часі богослуження.
4. Всякі інші первоплоди належить посилати до дому єпископа і священників, а ті розділять їх з діяконами і прочими духовними.
5. Під загрозою відлучення від церковної спільноти не вільно єпископови, священникови чи діяконові усувати своєї жінки під видом побожності.³⁾
6. Духовні не можуть приймати на себе ніяких світських занять під карою зложення зі священничого чину.⁴⁾

¹⁾ Повний текст тих правил в церковно-словянським перекладі гл. в Додатку. — Пояснення до поодиноких правил і близькі дані про їх походження подані тут по Hefele, Op. cit. ст. 800—826.

²⁾ Перші два правила походять, якщо не з апостольських часів, то з перших трьох століть, а їх жерелом є Апост. Постанови III, 20. VIII, 4. 27.

³⁾ Причиною видання цього правила було пересадне поняття про монаше життя Евстатія з Севасті в половині IV ст. Пор. нижче 1 і 4 прав. Гангр. і 13 прав. Трул. соб. Зонара пояснює, що усувати жінку заборонюється духовним тому, що булоби се пониженням супружества. Впрочім здержання єпископів від супружества є старинним переданням, а Трул. соб. завважав в деяких африканських церквах відступлення від нього і тому в своїм 12 правилі заборонив се під карою зложення.

⁴⁾ Належить до найстарших правил, котрі містять постанови, що походять може від самих Апостолів і їх учеників;

7. Колиб єпископ, священник або діякон святкував Пасху перед весняним зрівнанням разом з Юдеями, має бути зложений з духовного чину.¹⁾

8. Духовник, що без достаточної причини не причащається при приношуванні Жертви, належить відлучити від церковної спільноти.

9. Так само належить відлучити тих вірних, що приходять до церкви і слухають св. Письма, але не перебувають на молитві і не причащаються.²⁾

10. Хтоби молився з відлученим, хочби лиш дома, має бути відлучений.

11. Духовний, який молився би зі зложеним духовним, має бути сам зложений.³⁾

12 і 13. Не вільно нікого приймати без поручаючої грамоти єпископа, під карою відлучення.⁴⁾

14. Не дозволено єпископови оставляти свою єпархію і переходити до іншої.

15. Духовні не можуть опускати своєї парохії і переходити до іншої без згоди свого єпископа.⁵⁾

16. Єпископ, котрий прийнявби чужого духовного, нехай буде відлучений.

форма правила належить до пізнішого часу (III ст.). Подібна заборона знаходиться в Апост. Пост. II, 6.

¹⁾ Жерелом правила є Апост. Пост. V, 17.

²⁾ Оба ці правила (8 і 9) є щодо свого змісту дуже давні і походять з часів переслідування, коли то деякі християни не приступали до причастія задля докорів совісти. Пор. прав. 2. Антіох. син.

³⁾ Своїм змістом належать оба правила (10 і 11) до найстарших і сягають апост. часів. Форма взята з 2. прав. Антіох. син.

⁴⁾ Зміст правила переднікейський, а форма з 6 і 7. прав. Антіох. син.

⁵⁾ Заборона опускати свою церкву, а переходити до іншої, є дуже давня. Форма прав. 14—16 є понікейська і взята з 18 і 21 прав. Антіох. син.

17. Двоєженці по хрещенню, або наложники не допускаються до святого чину.¹⁾

18. Хто заключив подружжя з вдовою, розведеною, блудницею, слугою, або з такою, що виступав на публичних видавцях, той не може бути в списі святого чину.²⁾

19. Хто мав в супружестві дві сестри, або доньку брата, не може бути в клирі.³⁾

20. Духовний не може бути ручителем під карою зложення.⁴⁾

21. Той, що є не з власної вини скопцем (євнухом), може бути єпископом, якщо є сього достойний.⁵⁾

22. Хто сам себе скопив, не буде прийятий до клиру.

23. Духовний, що сам себе скопив, має бути зложений.

¹⁾ Зміст того правила є апостольським зарядженням (1. Тим. 3, 2—13; Тит. 1, 5—8; 1. Петр. 5, 1—4), а форма взята з Апост. Постан. VI, 17. — Греки, а також св. Єронім (ер. 83 ad Oseanum і в коментарі на письмо до Тита) заключають: хто перед хрещенням був жонатий, а по хрещенню оженився другий раз, може бути духовним. Але латинська Церква є рішучо проти того. Вже папа Інокентій I пише (ер. 1. ad Vitricium): „Baptismo remittuntur peccata, non acceptarum mulierum numerus aboletur“. Гл. Hefele, l. c. I; 805 зам. 3.

²⁾ Те саме приписано було для юдейських священників в 3. Мойс. 21, 14.

³⁾ Зміст правила взятий зі Стар. Зав. 3. Мойс. 18, 16; 20, 21 і є перерібною 2. прав. Неокесар. син.— Теофіль Александрійський в 5 прав. свого канонічного письма (гл. низше) пояснює, що се відноситься до тих, які заключили таке подружжя в поганстві, а по хрещенню в нім не перебувають. А котрі по хрещенню в таким подружжю не остають, можна їх терпіти в клирі, бо гріх поганського життя став очищений св. хрещенням.

⁴⁾ Правило дуже старинне; взяте з Апост. Пост. II, 6. В третім століттю було священникам строго заборонено приймати на себе обовязки опікуна, ручителя, управителя і т. п., бо духовний, як се сказано в 7-ім правилі, не повинен займатися світськими справами.

⁵⁾ Причину до видання сього правила, і слідуючих трьох дали Валезіяни, котрі вчили о скопстві самого себе. Пор. також прав. I. Нікейськ. соб.

24. Мірянин, що сам себе скопив, є на три роки відлучений від таїнств.

25. За проступки нечистоти, кривоприсяги або крадіжи мають бути духовні зложені, а не лиш відлучені від церковної спільноти.¹⁾

26. З тих, що вступили в духовний стан безженними, можуть заключити подружжє тільки четці і півці.²⁾

27. Єпископа, священника або діякона, котрий для постраху бивби вірних за те, що вони грішать, або невірних, що зле поступають, належить зложити з святого чину.³⁾

28. Колиб, єпископ, священник або діякон справедливо зложений за доказані проступки, посмів сповняти службу, яка йому була передше поручена, має бути зовсім усунений з Церкви.⁴⁾

29. Коли єпископ, священник або діякон, одержав се достойнство за гроші, має бути зложений: він і той, що його поставив, і від спільноти зовсім усунений, як чародій Симон Петром.⁵⁾

30. Єпископ, який одержавби єпископську владь в Церкві через світських начальників, має бути зложений і відлучений, як і всі, що з ним пристають.⁶⁾

31. Священника, котрий з поминенням свого єпископа уряджувавби збори і ставив инший вівтар, належить зложити;

¹⁾ Правило покликується на Наум. 1, 9; своїм змістом належить до найстарших правил.

²⁾ Взято з Апост. Постан. VI, 17.

³⁾ Ні один з давніх соборів не вважав за потрібне видавати такі зарядження; щойно Царгородський синод 394. р. заборонив священникам б'яти грішників; може бути, що се правило є лише наслідуванням того.

⁴⁾ Подібний зміст має 4 правило Антиох. син. з 341. р.

⁵⁾ Перший раз ужито тут технічного виразу „симонія“. Се вказує на пізніший час, бо в періоді переслідування, здається, не міг ніхто купити собі за гроші достойнства єпископа і т. д. Пор. 2. прав. Сардик. і 2. прав. Халькедон. соб.

⁶⁾ Се правило повстало щойно по причині вмішування християнських цісарів до вибору єпископів.

так само всіх інших духовних, що погоджувалисяби з ним в тому, а міряни мають бути відлучені від церковної спільноти. І се має статися по трикратнім візванню з боку єпископа.¹⁾

32. Священника або діякона, відлученого одним єпископом, не може приймати другий, хіба в случаю смерти першого.²⁾

33. Не можна приймати нікого з чужих єпископів священників і діаконів без поручаючої грамоти, котру належить добре перевірити.³⁾

34. Між єпископами поодиноких церков (провінції) є один перший, без згоди котрого вони не можуть робити нічого, що перевищує їх владу. Але й той перший нехай не робить нічого без добросуду всіх прочих.⁴⁾

35. Єпископ не може уділяти рукоположення поза границями своєї єпархії, в противнім разі має бути зложений, він і ті, що їх поставив.⁵⁾

36. Колиби рукоположений на єпископа не прийняв служби і старання про нарід, йому поручений, має бути відлучений, доки того не прийме; так само священник і діакон. Коли він піде туди, а нарід не прийме його в своїй злобі, має там остати єпископом, а клир того міста належить відлучити за те, що не навчив народа послуху.⁶⁾

1) Уложення того правила спричинили схизми священників Новата в Картагіні й Новаціяна в Римі в III ст. Пор. 5. прав. Антіох. син. з 341. р.

2) Зміст правила давний; форма взята з 6. прав. Антіох. син.

3) Своім змістом правило дуже давнє, а форма взята з Апост. Пост. II, 58 і 7, 8 прав. Антіох. син. з 341. Те саме постановляє вище згадане 12-те прав.

4) Можливо, що се є скорочення 9-го прав. Антіох. син. з 341. року.

5) Своім змістом правило давнє, а формою взяте з 13 і 22 прав. Антіох. син.; пор. 20 прав. Нік. соб.

6) Може витяг з 18 прав. Анкир. і 17. 18 прав. Антіох. син.

37. Два рази в році мають відбуватися собори єпископів, на котрих належить розсуджувати догми побожності й рішати бжучі церковні справи: перший раз в четверту неділю П'ятьдесятниці, а другий 12-ого дня місяця жовтня.¹⁾

38. Єпископ має старатися про всі церковні річі і не вільно йому присвоювати собі щонебудь з того або дарувати крвним. Бідним має помагати як бідним, але під тим видом не може продавати того, що належить до церкви.²⁾

39. Священники й діякони не можуть сповняти нічого без волі єпископа, бо йому повірені люди Господні і він відповість за їх душі.

40. Церковне майно повинно бути відріжене від майна єпископа (коли його має), щоби єпископ, умираючи, міг покинути своє майно, кому хоче і як хоче і щоби під видом церковного майна не розтрачено майна єпископа, котрий може має жінку й діти, або крвних і слуг. Також справедливе се перед Богом і людьми, щоби й церква не потерпіла ніякої шкоди по причині незнання єпископського майна і щоби єпископ або його крвні не були наражені на відібрання майна за церкву, або його близькі не впали в спори і смерть його не була злучена зі злою поговіркою.

41. Єпископ має власть над церковним майном; може й сам, коли треба, ним користуватися і через священників та діяконів подавати потребуючим, бо закон Божий постановляє, щоби ті, що при престолі служать, з престола жиля.

42. Колиб єпископ, священник або діякон, віддавався грі або пиянству, має заперестати, або буде зложений.³⁾

¹⁾ Пізніше назначено инший речинець для провінціональних соборів, пор. 5 прав. Нік. і 20 прав. Антіох. син.

²⁾ Се правило як і 40 й 41-е подібні до прав. 24 і 25 Антіох. син.

³⁾ Се правило разом з двома слідуєчими належить до найстарших зпоміж всіх т. зв. апостольських правил. Жерело незвісне. — Гру (в кістки і дощинки, alea, κίβος, κνβεία) уважали Римляни спершу за річ дозволєну, оскільки була уміркованою розривкою по цілоденній праці і коли не грали в гроші. За часів Плявта сталася гра погубною пристрастю, в якій кривилися національно-економічні й етичні небезпеки, го-

43. Так само піддіякон, чтець і півець, а також міряни мають заперестати, інакше будуть відлучені.

44. Колиб єпископ, священник або діякон, побирав лихву від довжників, має або заперестати, або буде зложений.¹⁾

45. Так само, колиби молився з єретиками, має бути відлучений, а колиб їм дозволив щонебудь дієвувати, зложений.²⁾

46. Єпископа або священника, що прийавби хрещення або жертву єретиків, належить зложити.³⁾

47. Колиби єпископ або священник, охрестив хрещеного або не охрестив оскверненого нечистивими (єретиками), має бути зложений.⁴⁾

ловно, коли з приватних домів перейшла до публичних місць. Тому за часів Ціцерона римське законодавство заборонило всяку гру окремим законом, т. зв. *lex alea*gia. Христіяни гляділи на гру як на великий проступок і то не лиш задля газарду, але й тому, що на кістках або табличках, яких уживано до гри, були зображені поганські божки і хто викинув прим. образок Венери, вигравав цілу ставку. Кодекс Юстиніяна заборонив духовним всяку участь при грі, не дозволяючи навіть приглядатися, під карою трилітньої суспензії: *Nov. 123, 10—ne tabula ludant vel eorum, qui talia ludunt, socii vel spectatores fiant. Si quis vero ex illis hoc committat, iubemus, ut ille per tres annos ab omni venerabili ministerio prohibeatur et in monasterium coniciatur.* Блише о тім гл.: *Harnack A., Der pseudocyprianische Traktat De aleatoribus. Die älteste lateinische christliche Schrift. Ein Werk des römischen Bischofs Viktor I (saec. II). (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Litteratur. V. Bd. Heft 1.) Leipzig 1888.* Також *Miodoński A., Anonymus adversus aleatores (Gegen das Hazardspiel). Erlangen u. Leipzig 1889.*

¹⁾ Те саме заборонив Нік. соб. в 17 прав.

²⁾ Правило дуже давне, бо відноситься до тих єретиків, які в апостольських часах нарушували головні правди віри о Пресв Тройці і воплощенню Сина Божого. Відносно інших єретиків видали дальші постанови собори: Нікейський в 19 правилі; Лаодикійський 7, 8; Трул. 95; Вас. В. 47. Молитися спільно з єретиками і схизматиками заборонив Лаодик. синод 33. прав.

³⁾ Се і слідує правило взяте з Апостол. Постанов VI, 15.

⁴⁾ Здається, що те правило належить до пізніших, бо колиб воно було відоме в часі спору про важність хрещення, уділеного

48. Мірянин, що прогнав свою жінку, а взяв иншу або відпущену другим, має бути відлучений.¹⁾

49. Колиби хто, єпископ або священик, хрестив не по приказу Господа, ко йма *Свца й Сна й Свтаго Дха*, має бути зложений.²⁾

50. Єпископ або священик, що хрестивби не потрійним, а лиш одним погруженням, має бути зложений.³⁾

51. Духовний, котрий здержувавсьби від подружа, мяса і вина, не задля подвигу умертвіння, але по причині відрази, має поправитися, инакше буде зложений з святого чину і зовсім усунений з Церкви. Так само й мірянин.⁴⁾

52. Єпископ чи священик, який не прийавби а відкидав такого, що відвертається від гріха, має бути позбавлений святого чину.⁵⁾

53. Єпископ, священик, або діякон, котрий в святочні дні не уживав би мяса і вина з відрази, а не задля подвигу — має бути зложений.⁶⁾

54. Колиб хтось з духовенства їв в корчмі, має бути відлучений, хіба що з konieczности, відпочиваючи в дорозі в гостинниці⁷⁾.

еретиками (ок. 255. р.), бувби Кипріян певно на нього покликався (гл. стор. 10.).

¹⁾ Належить до найстарших; жерело його незвісне.

²⁾ Одно з найстарших правил; взяте з Апост. Постан. VI, 11, 26.

³⁾ Належить до найпізніших; жерело невідоме.

⁴⁾ Правило звернене проти Гностиків і Маніхеїв і тому дуже давне, з II або III ст.; своїм змістом подібне до Апост. Постан. VI, 8, 16, 26.

⁵⁾ Змістом належить се правило до другої половини III ст. і є звернене проти строгости Монтаністів і Новаціянів; взяте з Апост. Постан. II, 12 слл.

⁶⁾ Як 51-ше правило проти гностично-маніхейської ложної науки; взяте з Апост. Постан. V, 20.

⁷⁾ Дуже давне; жерело невідоме.

55. Колиби духовний досадив єпископови, має бути зложений¹⁾

56. Колиби хтось з церковної прислуги досадив священникови або діяконови, має бути відлучений від церковної спільноти.

57. Духовний чи мірянин, що насмівавсяби з кулявого, глухого, сліпого або розслабленого, має бути відлучений²⁾.

58. Єпископ або священник, що не дбавби про духовенство чи нарід і не навчав їх побожності, має бути відлучений, а колиб і дальше так поступав — зложений³⁾.

59. Колиб єпископ, або священник не подавав другому духовному помочі в потребі, має бути відлучений, а колиб і надалі таким оставав — зложений⁴⁾.

60. Хто вводивби у церкву читання безбожних книг як святих, на шкоду народови й духовенству, має бути зложений⁵⁾.

61. Вірний, обвинений і засуджений за гріх нечистоти, любодійства, чи за якийсь инший заборонений вчинок, не повинен вводитися в клир⁶⁾.

62. Колиби хтось з духовенства зі страху перед жидовином, поганином або єретиком відрікся Христового імени,

¹⁾ Се і слідуюче правило походить з пізніших часів, бо в первісній Церкві не було ще такої виразної різниці між поодинокими степенями духовного стану, як се зазначено в 56. правилі.

²⁾ Здається, що також з пізніших часів, бо тяжко допустити таке нехристиянське поведення між першими християнами.

³⁾ З пізніших часів, може з половини IV ст., коли то духовні, головно єпископи, віддаювалися зі своїх єпархій, їздили на цісарський двір і т. д.

⁴⁾ Пор. вище сказане до прав. 38 і 41, а також прав. 25. Антіох. сн. з 341. р.

⁵⁾ Зміст правила належить до II ст., а форма багато пізніша, як се видно зі слів „церква“, „нарід і клир“, котрі в церковній мові приходять щойно пізніше.

⁶⁾ Належить до III ст. Жерело незнане. Пор. 9 прав. Неокесар. і 10 Нік. соб.

має бути відлучений; колиби відрікся імени служителя Церкви — виключений зпоміж клиру; колиб покаявся — має бути прийнятий як мірянин.¹⁾

63. Духовний, що ївби мясо вдушеного або мертвого звіряти, має бути зложений, бо се заборонює закон. Колиб се зробив мірянин, має бути відлучений.²⁾

64. Колиб духовний постив в неділю, або в суботу, за виїмкою одної тільки (великої суботи), має бути зложений, а мірянин — відлучений.³⁾

65. Такий духовний, чи мірянин, котрий війшовби до юдейської або еретицької синагоги помолитися, має бути зложений (перший), або відлучений (другий).⁴⁾

66. Колиб духовний вдарив кого підчас сварні і вбив, має бути зложений, а мірянин відлучений.⁵⁾

67. Хто знасилувавби незаручену дівчину, має бути відлучений від церковної спільноти. Не вільно йому брати иншої, а має задержати ту, яку в такий спосіб вибрав, хоч би вона була й убога.⁶⁾

68. Колиб єпископ, священник або діякон прийняв друге рукоположення, від когоб се не було, має бути позбавлений священничого чину, він і той, що його рукоположив, хиба що доказавби, що перше рукоположення одержав від еретиків.⁷⁾

69. Духовний, що не постивби у св. чотиродесятницю перед Пасхою або в середу й п'ятницю, хиба що не мігби

¹⁾ Причину до поставлення такого правила дали переслідування на початку IV ст. за Діоклеціана, Галерія й Максиміана. Жерело незнане.

²⁾ Належить до найстарших правил.

³⁾ Належить до найстарших правил і взяте з Апост. Пост. V. 20.

⁴⁾ Одно з найстарших правил; взяте з Апостольських Постанов II, 61.

⁵⁾ Отсе правило видано хиба в пізніших часах, і то певно в часі завзятої борби з аріянами. Жерело незнане.

⁶⁾ Належить до пізніших. Пор. прав. 22 Халькед. соб. — І в наших часах придалосяби таке правило відлучення.

⁷⁾ Пор. прав. 46. Жерело невідоме.

з причини слабости тіла, має бути зложений, а мірянин — відлучений.¹⁾

70. Колиб духовний постив з Юдеями, або з ними святкував, чи приймав від них святочні дарунки, як опрісноки і т. п., має бути зложений, мірянин відлучений.²⁾

71. Колиби який християнин приніс елей до поганської святині, або до юдейської синагоги, або в їх празники засвітив свічку, має бути відлучений від церковної спільноти.

72. Духовний, чи мірянин, котрий присвоївби собі віск, або елей з святої церкви, має бути відлучений і обов'язаний в пятеро звернути те, що взяв.³⁾

73. Посвяченого Богу сосуда, золотого чи срібного, чи завіси ніхто не сміє собі присвоювати на власний ужиток, а колиб то зробив, має бути покараний відлученням.⁴⁾

74. Єпископа, обвиненого віродостойними людьми, мають судити єпископи. Коли візваний явиться і признається, або буде узнаний винуватим, назначиться елітимію. Колиж візваний не явиться, мають його другий раз візвати два єпископи, післані до нього. Коли й тоді не послухає, візвуть його третій раз два, післані до нього єпископи. Колиж мимо того не явиться, Собор видасть о нім рішення після свого розсудку.⁵⁾

75. На свідка проти єпископа не належить приймати еретика, однак і свідоцтво одного вірного не вистарчає, бо закон каже: да при оутѣхъ двоѣ или триѣхъ свѣдѣтелехъ стѣнетъ слово глаголю (Мат. 18, 16).

76. Єпископови не годиться поставляти свого брата, або сина, або иншого кривного на єпископське достоїнство, бо

¹⁾ Піст чотиродесятниці є дуже давний і по словам св. Іринєя має походити від самих Апостолів. Тому й се правило належить до найстарших.

²⁾ Се і слідуєче правило могло повстати при кінці III або на початку IV ст. Пор. прав. 38 і 39 Лаодик. синод.

³⁾ Зіпсуття, про яке тут говориться, вказує на пізніше повстання правила. Жерело незвісне.

⁴⁾ Походить мабуть з другої половини III ст., бо деякі церкви мали вже в тому часі золоті й срібні сосуди.

⁵⁾ Се і слідуєче правило відноситься до понікейських часів, хоч містить давніші постанови (потрійне візвання).

не належить творити наслідників єпископства. Колиби хто так зробив, поставлення булоби неважне, а він сам стягнувби на себе кару відлучення.¹⁾

77. Позбавлений ока або хорий в ногах, а зрештою достойний, може бути єпископом, бо не тілесний недостаток сквернить, а душевна сквернь.²⁾

78. Глухий і сліпий не може бути єпископом, не тому начеб був осквернений, але щоби не було перепони в церковних справах.

79. Опанований демоном не може бути прийнятий до клиру, ані з вірними молитися. Колиб увільнився, можна його прийняти до вірних, а коли достойний, навіть до клиру.³⁾

80. Новоохрещеного, або такого, який щойно по проступнім життю навернувся, не належить так скоро поставляти в єпископія, бо булоби несправедливо, щоби ще недосвідчений був учителем інших, хиба що се сталосьяби по благодати Божій.⁴⁾

81. Не годиться єпископови вдаватися в народні справи, а має займатися ділами Церкви. Тому належить йому так поступати, інакше має бути зложений.⁵⁾

82. Не дозволено приймати до духовного стану невільників без згоди їх панів.⁶⁾

¹⁾ Поставлення єпископа було застережене соборови, як се виразно зазначено в 23 прав. Антіох. син. з р. 341.

²⁾ Правила 77—79 належать до перших трьох століть Церкви.

³⁾ Здається, що се правило взяте з Апост. Постан. VIII, 32.

⁴⁾ Правило подає те, що вже постановив Ап. Павло 1. Тим. 3, 6 і Тит. 1, 6. Пор. 2 прав. Нік. соб.

⁵⁾ За поганських часів було для християн дуже небезпечно приймати державні уряди, бо часто лучилися вони з поганськими обрядами. Мимо того деякі міряни займали такі уряди, а з єпископів перший Павло з Самосати. Ще частішими бували такі случаи, коли християнська релігія стала пануючою за Константина Вел. і його наслідників. Се й дало причину до видання згаданої в тім правилі заборони. Пор. Hefele I, 825.

⁶⁾ Час того правила не дасться означити. Жерело невідоме.

83. Єпископ, священник або диякон, що віддававсяби військовій службі і хотів задержати одно і друге, себто римське начальство і священничу гідність, має бути зложений.¹⁾

84. Хто допустивсяби чогось проти цесаря або начальства, має понести кару: духовний зложення, а мірянин відлучення.²⁾

85. Для всіх, що належать до клиру і до мірян, вчисляються і поручаються до читання святі книги Старого і Нового Завіта.³⁾

Крім висше наведених т. зв. „апостольських“ письм, себто „Науки дванадцяти Апостолів“, „Апостольських Постанов“ і „Правил св. Апостолів“ носять апостольське ім'я ще отсі апокрифічні памятники, котрі однак не мають правного значіння⁴⁾: 1. Постанови святих Апостолів про містичне богослуження (*Διατάξεις τῶν ἁγίων Ἀποστόλων περὶ μυστικῆς λατρείας*, латин. *Sanctorum Apostolorum constitutiones de mystico ministerio*)⁵⁾. 2. Постанови, списані Климентом і церковні правила святих Апостолів (*Αἱ διατάξεις αἱ διὰ Κλήμεντος καὶ κανόνες ἐκκλησιαστικοὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων*, *Constitutiones per Clementem et ecclesiastici SS. Apostolorum cano-*

¹⁾ Колиб се правило було уложене на основі 7. правила Халькед. соб., то валежалоби до найпізніших.

²⁾ Відноситься до часів борби з аріянізмом, коли то такі зневажання бували часті. Жерело незвісне.

³⁾ Се найпізніше правило з цілого збірника. Замітне, що в списі книг Стар. Зав. наводяться три книги Макавейські (канонічних є дві), дві книги Ездри (є лише одна, хиба що під другою книгою Ездри розуміється книга Неемії); не згадується про книги Товит, Юдит, Премудрости Соломонові й Варух (хиба що ся книга розуміється під книгою Єремїї). Між книгами Нов. Зав. подаються два письма Климента і 8 книг Апостольських Постанов, котрі не належать до канону св. Письма; не згадується про Апокаліпсіс Йоана. Подібний спис книг подають також: 60. правило Лаодикійського синоду; 33. правило Картагінського синоду; св. Атаназій, 39. празн. посл., св. Григорій Богосл. і св. Амфілохій.

⁴⁾ Зазначив се виразно Зонара в своїм поясненню на 2-ге правило Труляньського синоду (Атен. Синт. II, 111).

⁵⁾ Пор. стор. 28, зам. 1).

nes). 3. Св. священомученика Памфіла з Антіохійського собору Апостолів, себто з їх соборних правил та частина того, що знайдено в бібліотеці Оригена (*Τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Παμφίλου ἐκ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ τῶν Ἀποστόλων συνόδου, τούτέστιν ἐκ τῶν συνοδικῶν αὐτῶν κανόνων μέρος τῶν εἰρηθέντων εἰς τὴν Ὁριγένους βιβλιοθήκην, Sancti presbyteri et martyris Pamphili ex Apostolorum in Antiochena synodo scilicet ex synodicis eorundem canonibus pars eorum, quae in Originis bibliotheca inventa sunt*). 4. Глави з апостольських постанов (*Ἐκ τῶν διατάξεων κεφαλαία, Ex apostolicis constitutionibus capitula*). 5. Канонічне рішення святих Апостолів (*Ἔσρος κανονικὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, Canonica sanctorum Apostolorum definitio*). 6. Епітимія святих Апостолів на упавших (*Τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐπιτιμία τῶν παραπιπτόντων, Sanctorum Apostolorum poenae pro lapsis*)¹⁾.

---

¹⁾ Текст всіх тих пам'яток у Рітга, I, 49—107.